

Örebro 9 juni 2020

Nacka Tingsrätt
Mark- och miljödomstolen

Yttrande i Mål P 1785-20 om Naturvårdsverkets ansökan om tillstånd till utrivning av vattenanläggning i Järle kvarn, Nora kommun.

Örebro läns hembygdsförbund är med 71 hembygdsföreningar och 13 673 medlemmar, den största regionala ideella organisationen för hållbar utveckling av natur- och kulturlandskapet i länet. (www.hembygd.se/orebro). Länsförbundet är anslutet till Sveriges hembygdsförbund, som är landets största ideella organisation för hållbar utveckling av natur- och kulturlandskapet.

I enlighet med Sveriges hembygdsförbunds program för hållbar utveckling av landskapet, så vill vi se en hållbar utveckling som utgår från lokalsamhället, en gemensam helhetssyn kring landskapets värden och att sociala och kulturella värden får större betydelse i beslut som påverkar landskapet (www.hembygd.se/hallbaralandskap). Betydelsen av det lokala landskapets sociala hållbarhet höjs också genom europeiska landskapskonventionen och de globala målen i Agenda 2030.

Vi vill se levande sjö- och vattenlandskap, där en mångfald av ekonomiska, ekologiska, sociala och kulturella värden används och utvecklas tillsammans på ett hållbart sätt. En grundförutsättning för detta är att större hänsyn tas till den betydelse som sjö- och vattenlandskapen har för människors livsmiljö. Därför vill vi att de krav som EU:s vattendirektiv medför, i praktiken möts med åtgärder som även gynnar sjö- och vattenlandskapens olika sociala och kulturella värden, utifrån vad direktivet faktiskt syftar till och medger. Sådana åtgärder är också effektiva bidrag till uppfyllelsen av miljö kvalitetsmålet Levande sjöar och vattendrag.

Saken

Naturvårdsverket har sökt Mark- och miljödomstolens tillstånd, enligt 11 kap. 13 § miljöbalken till utrivning av del av vattenanläggning i Järle kvarn. Ansökan omfattar bl.a. tillstånd att riva ut stora delar av dammen, terrängjustering, biotopvårdande åtgärder och anläggande av erosionsskydd i miljön (vidare den planerade verksamheten). Sökanden yrkar också på att domstolen godkänner den till ansökan bifogade miljökonsekvensbeskrivningen (MKB).

Örebro läns hembygdsförbund (ÖLH) har getts möjlighet att lämna synpunkter i ärendet.

Yrkande och hemställan

Yrkande

Örebro läns hembygdsförbund yrkar i första hand att Mark- och miljödomstolen ska avvisa ansökan, då vi anser att ansökan inte innehåller de delar som gör det möjligt för domstolen att fullt ut pröva målet. Den bifogade miljökonsekvensbeskrivningen har så stora brister att den inte kan

anses uppfylla kraven enligt 6 kap. miljöbalken. Underlagen för att bedöma ingreppet i och påverkan på fornlämningsmiljön, och därmed också tillståndsfrågan enligt 2 kap. kulturmiljölagen, är också bristfälliga.

I andra hand yrkas att Mark- och miljödomstolen ska avslå ansökan, då vi menar att sökanden inte kan anses ha visat att fördelarna med utrivningen uppväger nackdelarna med denna. Med detta avses särskilt den påtagliga skada som utrivningen kommer medföra på riksintresset för kulturmiljövård, enligt 3 kap. miljöbalken.

Hemställan

Örebro läns hembygdsförbund konstaterar att underlaget för ansökan som sökanden har lämnat in är undermåligt och därmed också ansökan. Därav har vi yrkat på avvisning och avslag. För att säkerställa ett korrekt underlag för domstolen anser hembygdsförbundet att domstolen även bör begära in vissa yttranden. Örebro läns hembygdsförbund hemställer därför om att Mark- och miljödomstolen ska begära in yttrande från Vattenmyndigheten och Riksantikvarieämbetet. Yttrande ska omfatta sakfrågor som beskrivs nedan i vårt yttrande.

Vi utvecklar bakgrunden till yrkande och hemställan i våra följande synpunkter.

Våra synpunkter

Miljön i stort, rekreativvärdena och andra samhällsnyttiga verksamheter tål inte ingreppet och det aldrig förut förekommande inslaget i miljön som den planerade verksamheten innebär.

Örebro läns hembygdsförbund menar att den planerade verksamheten inte innebär biologisk återställning eller ett återskapande av den aktuella vattenmiljön, utan innebär en vattenanläggning som aldrig tidigare funnits i Järleån och det lokala landskapet. Den planerade verksamheten innebär också omfattande fysiska ingrepp i befintlig miljö. Vi anser att den planerade verksamheten inte är det bästa alternativet för de samlade miljövärdena, intressena och verksamheterna i Järle kvarn och det landskap Järle kvarn är en del av. Den planerade verksamheten innebär att en mångfald av ekonomiska, ekologiska, sociala och kulturella värden i landskapet *inte* kan användas och utvecklas tillsammans på ett hållbart sätt.

ÖLH anser att den planerade verksamhetens negativa påverkan är betydande för miljön i stort, (inklusive den riksintressanta kulturmiljön, fornlämningsmiljön, boendemiljön och den lokala livsmiljön för människor), befintliga rekreativvärden och andra samhällsnyttiga verksamheter, som elproduktion, i Järle kvarn. Vi anser, likt länsstyrelsen, att den planerade verksamheten medför påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljövården T35 Bondebyn – Järle – Yxe tillsammans med stora ingrepp i och förändring av den stora och mångfacetterade fornlämningsmiljön, med flera lämningar efter de olika verksamheter som funnits på platsen sen medeltiden. Att den planerade verksamheten medför påtaglig skada på ett riksintresse torde i sig vara skäl för att inte ge tillstånd till den. Vi har också svårt att se hur länsstyrelsen skulle kunna ge tillstånd enligt kulturmiljölagen till det omfattande ingreppet i och betydande förändringen av fornlämningsmiljön. Det är inte heller klarlagt inför MKB och i teknisk beskrivning vilka lämningar som berörs och hur de berörs fysiskt av den planerade verksamheten och själva arbetsföretaget, inklusive också arbetsvägar och masshantering.

Den planerade verksamheten syftar till att uppnå god ekologisk status (GES) vid Järle kvarn och påverkar de ovan beskrivna värdena, intressena och verksamheterna på ett så betydande sätt att vi anser att förutsättningar finns för att Vattenmyndigheten ska förklara vattenförekomsten som kraftigt modifierad enligt 4 kap. 3 § vattenförvaltningsförordningen (se också nedan).

Miljökonsekvensbeskrivningen har stora brister och är så vinklad för vattenvård och sökandens ansökan att den inte kan anses uppfylla kraven enligt 6 kap. miljöbalken

Örebro läns hembygdsförbund menar att miljökonsekvensbeskrivningen har så stora brister när det gäller såväl värderingen av kulturmiljön och kulturarvet (särskilt de uppenbart höga värdena i riksintresset och fornlämningsmiljön), boendemiljön, den lokala livsmiljön och befintliga rekreationsvärden som vilka negativa konsekvenser den planerade verksamheten har för dessa faktorer att den inte kan godkännas av domstolen.

De negativa konsekvenser den planerade verksamheten medför, anser vi mer allvarliga än vad som redovisas i MKB, särskilt vad gäller människors lokala livsmiljö och boendemiljön, vilka närmast negligeras i MKB. I den sammanfattande redovisningen av konsekvenserna och i den samlade bedömningen av konsekvenser nämns inte den av länsstyrelsen redovisade påtagliga skadan på den riksintressanta kulturmiljön och de sannolikt omfattande ingreppen i och ändringarna av den skyddade fornlämningsmiljön som den planerade åtgärden medför.

Vi konstaterar att Riksantikvarieämbetets *Plattform för kulturhistorisk värdering och urval och Kulturmiljöers känslighet* (i samband med vattenvårdsåtgärder) inte använts som underlag för MKB. Istället använder sökandens MKB-konsult Folkhälsoinstitutets metod, utvecklad av SLU, för skattning av upplevelsekvantiteter i grönområden, utifrån åtta parkkaraktärer, när det gäller bedömning av miljöaspekten rekreationsvärden och upplevelsekvantiteter. Vi ställer oss frågande varför denna metod använts istället för Riksantikvarieämbetets, då miljön i Järle kvarn inte är en park eller del i en urban gröstruktur, utan en kulturmiljö i vattenlandskap, i landsbygd, och som skapats och präglas av många hundra år av användning av vattenkraft. Användningen av metoden leder i MKB till slutsatser som

Planerad verksamhet påverkar upplevelsekvantiteter på platsen. Genom att ersätta dagens utskov med en naturlig forssträcka och därmed möjliggöra för faunapassage och högre biologisk mångfald, kan den artrika upplevelsekvantiteten förstärkas. Förstärkningen innebär inte per definition att andra upplevelsekvantiteter försämras, utan bedöms i sin helhet bidra till att ännu högre grad av upplevelser tillförs. Det kulturella sammanhanget och helhetsmiljön är fortsatt tongivande.

Sammantaget bedöms den planerade verksamheten varken innebära övervägande positiva eller negativa konsekvenser för miljöaspekten rekreationsvärden och upplevelsekvantiteter. En förstärkning av upplevelsekvantiteten det artrika, som knyter an till områdets möjlighet att visa upp en hög biologisk mångfald av växter och djur, kommer att ske. Den kulturella upplevelsekvantiteten kommer fortsatt att präglade området på ett betydande sätt.

Vi vänder oss med skärpa mot dessa slutsatser. I MKB-konsultens användande av metoden läggs kulturmiljöns alla värden och kulturarvstjänsterna inom kvaliteten *det kulturella*, när Järle kvarns kulturarvstjänster i själva verket är själva grunden för och själva essensen i parkkaraktärerna *det kulturella, det festliga, gröna torget, det lekfulla, det rofyllda, det rymliga* och till stor del *det (befintliga) artrika*. Att anse att förstärkningen av *det artrika* d.v.s. riva ut dämningen, schakta i befintlig botten och fornlämningarna och anlägga artificiell forssträcka med omfattande erosionsskydd inklusive en avsänkning, förkortande och avsmalning av den dämnda vattenytan inte innebär en försämring av andra upplevelsekvantiteter och är enligt oss en allvarlig felbedömning.

Vi anser att den planerade verksamheten innebär övervägande negativa konsekvenser för miljöaspekten rekreationsvärden och upplevelsekvantiteter. Upplevelsen av vandrande öring kommer inte tillföra kvaliteter som uppväger eller förstärker rekreationsvärdena i så hög grad som MKB-konsulten kommer fram till. Utgångspunkten för MKB-konsulten är att Järle kvarn är *natur* och att den planerade verksamheten är att återskapa natur. Att den planerade verksamheten kommer att präglade området på ett negativt betydande sätt är en slutsats som kan dras även utifrån

den använda metoden, men då behöver utgångspunkten vara att Järle kvarn är en månghundraårig *kulturmiljö*, som bidrar med kulturarvstjänster för den ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbara utvecklingen och den goda livsmiljön för människor.

När det gäller det aktuella riksintresset för kulturmiljövården så anges i MKB att den planerade verksamheten medför påtaglig skada på det. Även länsstyrelsen har angett detta i samrådsskedena för den planerade verksamheten. ÖLH anser också detta. Att orsaka påtaglig skada på ett riksintresse anser vi i sig vara ett tillräckligt starkt skäl att inte gå vidare med det föreslagna alternativet till planerad verksamhet. Sökanden anger att skadan ska minskas med kompensationsåtgärder som exempelvis skyltar, vilka ska visa bl.a. hur området sett ut innan ingreppet och berätta historien i området.

Det anges också i MKB att effekterna av den planerade åtgärden blir så positiva för riksintresset för naturmiljövården att de överväger den påtagliga skadan på den riksintressanta kulturmiljön. Vi vill tillföra att Mark- och miljödomstolen (MMD) konstaterar, i dom angående detaljplan för Nobel Center i Stockholm (MMD Mål 1535-17 Dom 2018-05-22), att det inte är möjligt att inom ett riksintresse kompensera för förlust eller skada på ett enskilt uttryck genom en förstärkning av ett annat uttryck. MMD anger vidare att det inte heller är möjligt att vikta olika uttryck mot varandra. Raderas ett uttryck så är skadan skedd avseende det historiska sammanhang som just det uttrycket representerar och illustrerar. Reglerna om miljökonsekvensbeskrivningar och miljöbedömningar innebär att projektets totaleffekt ska bedömas och att negativa respektive positiva effekter inte kan "kvittas" mot varandra vid den bedömningen.

ÖLH konstaterar att miljöbalken inte ger utrymme för ett kompensationstänkande eller att den påtagliga skadan på det aktuella riksintresset skulle kunna kompenseras av att den planerade verksamheten medför andra kvaliteter eller positiva effekter till miljön. Avsnittet "Avvägning av riksintressen och förenlighet med översiktsplan" är sannolikt spekulativt visavi kommunens intentioner med översiktsplanen och felaktigt i definitionen av begreppet damm och användandet av begreppet värdekärnor och användning av kompensationstänkande i tillämpningen av miljöbalkens bestämmelser om riksintressen och miljöbedömningar. Det är uppenbart att kommunen inte hörts i frågan. Syftet med avsnittet är att försöka påvisa att den planerade verksamhetens positiva effekt på riksintresset för naturmiljövård med råge kompenserar den påtagliga skada på riksintresset för kulturmiljövård som den planerade verksamheten medför. Då kompensationstänkande inte ryms inom miljöbalkens bestämmelser för MKB, anser vi att den kompensationslogik som ligger bakom val av alternativ för verksamhet enligt MKB faller.

Av 2 kap. 1 § kulturmiljölagen (KML) framgår att fornlämningar är varaktigt övergivna lämningar efter äldre tiders bruk, tillkomna innan 1850. Skyddet är omedelbart och kräver inget myndighetsbeslut. Detta innebär att alla lämningar i Järle kvarn har ett skydd som fornlämning, då även sågverket tillkom innan 1850. Fornlämningsskyddet omfattar, enligt 2 kap. 2 § KML, också den miljö (fornlämningsområdet) som omger lämningarna och som de behöver för att de ska bevaras, beroende på vilka lämningar det är och vilken betydelse de har. ÖLH tolkar bestämmelserna som att fornlämningsmiljön i Järle kvarn är omfattande, och att den sträcker sig uppströms till åtminstone den moderna vägbron, inkluderat den dämnda vattenytan och nedströms till lugnvattnet nedanför dagens forssträcka. Hur den relaterar till fornlämningen för Järle stad behöver också utredas. Vi ser det också som sannolikt att det finns fler lämningar efter verksamheterna i Järle kvarn, än de som är registrerade idag. Vilka dessa lämningar är och vilken betydelse och utbredning de har enligt 2 kap. 2 §, tillsammans med de redan registrerade lämningarna, kan bli klargjort endast genom arkeologisk förundersökning enligt 2 kap. 13 §. Denna måste dock föregås av en ansökan till länsstyrelsen om tillstånd till ingrepp i fornlämning enligt 2 kap. 12§. Vi ser det som nödvändigt att resultaten från en arkeologisk förundersökning ligger till grund för MKB och projektering i detta ärende. Resultaten från förundersökningen ligger

också till grund för om länsstyrelsen ska ge tillstånd eller inte den planerade verksamhetens ingrepp i och förändring av fornlämningsmiljön.

ÖLH anser att den planerade verksamheten medför inte bara påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljövården, utan också ingrepp i och förändring av fornlämningsmiljön på sätt som skulle bli så betydande att vi har svårt att förstå hur länsstyrelsen ska kunna ge tillstånd, enligt 2 kap, 12 § kulturmiljölagen, till den planerade verksamheten.

Den planerade verksamheten syftar till att uppnå god ekologisk status vid Järle kvarn. ÖLH menar också att det inom ärendet behöver utredas om den påtagliga skada på riksintresset för kulturmiljövård och ingreppen i och förändringen av fornlämningsmiljön som den planerade åtgärden medför, för sig eller tillsammans, är att se som att miljön i stort påverkas på ett så betydande sätt av den planerade åtgärden att Vattenmyndigheten ska förklara vattenförekomsten som kraftigt modifierad, enligt vattenförvaltningsförordningen. I denna bedömning torde då också ingå vattenmiljöåtgärders påverkan på andra värden, intressen och verksamheter i andra delar av vattenförekomsten Järleån/Dyltaån, utifrån samma frågeställningar som i det aktuella ärendet.

Av MKB framgår inte att anledningen till att alternativet ”Miljöanpassad anläggning/Fiskväg i befintlig omlöpsfåra” (här ”Södra åfåran”), som var ett huvudalternativ för sökandens projektering 2010, inte längre tillgodoser de åtgärdsbehov som finns för att säkerställa gynnsam bevarandestatus för naturtypen och utpekade arter i Natura 2000-området Järleån, är att dessa krav höjdes betydligt i den uppdaterade bevarandeplanen från 2017. I bevarandeplanen finns nu ”Skapa fria vandringsvägar i vattendraget” som ny prioriterad åtgärd, ”Tre nya faunapassager planeras...” som ny skötselåtgärd och ”Vattendragens hydrologi ska vara ostörd...” som nytt bevarandemål. På samma sätt verkar tolkningen av vilka åtgärder som krävs för att uppnå gällande miljökvalitetsnorm GES. 2010 var alternativet ”Miljöanpassad anläggning/Fiskväg i befintlig omlöpsfåra” tillräcklig för att nå GES, men 2020 är den inte längre det. Denna glidning i tolkning och värdering har vi svårt att förstå, och glidningen tillsammans med vem som gör tolkningen förklaras varken i ansökan eller MKB.

Av ansökan framgår att denna föregåtts av omfattande diskussioner med närboende och andra berörda och att synpunkterna främst har handlat hur den planerade verksamheten påverkar områdets kulturmiljöintressen. Detta visar att sökanden och dennes konsult medvetet förringar eller inte har tagit till sig av den omfattande negativa kritik och synpunkter som lämnats av de som anser att deras boendemiljö, näringsverksamhet, lokala livsmiljö och rekreativmiljö förstörs eller påverkas betydande negativt av den planerade verksamheten. Kritiken mot den planerade verksamheten tydliggörs nu också i såväl traditionella media som sociala media. Vi ställer frågan om sökandens agerande inom samrådsprocessen och konsultens upprättande av MKB är i enlighet med europeiska landskapskonventionen och Århuskonventionen. Vi anser utifrån underlagen att den planerade verksamheten motverkar en hållbar utveckling som utgår från lokalsamhället.

ÖLH menar att MKB är vinklad av konsulten för att sökanden ska få tillstånd av domstolen till den planerade vattenverksamheten, inklusive ett radikalt minskat verksamhetsansvar. Detta märks, förutom bristerna enligt ovan, också i själva uttrycket, som innehåller bl.a. värderingsord och begrepp som ingår i vattenvårdens retorik och metod i syfte att skapa så fri konnektivitet som möjligt, vilket i detta fall är den planerade verksamheten, med utrivning. Vinklingen gör att MKB får karaktären av ett subjektivt underlag upprättat av vattenvårdare som argument för ett tillståndsbeslut i en domstolsförhandling, istället för en vederhäftig och objektiv MKB enligt 6 kap. miljöbalken, upprättad av specialister inom olika områden, som underlag för val av alternativ, ansökan och domstolens bedömning,

Alternativen är otillräckligt utredda och ett annat alternativ är den bästa lösningen för Järle kvarns samlade miljövärden och det lokala livet

Vattnets kraft i Järlefallet har använts av människor sen medeltiden. Den nutida miljös värden i Järle kvarn, som de upplevs av människor, bygger på denna månghundraåriga användning. Upplevelsen av bergslagshistorien är mycket stark vid Järle kvarn, i en för regionen unikt orörd kulturmiljö som bjuder på kulturarvstjänster som vilsamhet, eftertanke och kunskap och förståelse för livet förr. Detta kraftanvändande, denna upplevelse och kulturarvstjänst omintetgörs om den planerade verksamheten blir verklighet. Vi vill istället se en verksamhet som fortsätter använda vattenkraften i Järlefallet.

ÖLH anser att det bästa alternativet sammantaget för stensimpa, flodpärlmussla och utter (enligt bevarandeplan för Natura 2000-området), boendemiljön, den lokala livsmiljön, kulturmiljön, kulturarvet, rekreativmiljön och andra samhällsnyttiga verksamheter i Järle kvarn är att vattenanläggningen upprustas, kraftverket sätts i drift igen för närproduktion av grön el och att en faunapassage anläggs i Södra åfåran. Det är av stor vikt, inte minst för upplevelse kvaliteten, det immateriella kulturarvet och kulturarvstjänsterna, att kvarnen kan åter kan drivas som förr, d.v.s. med vattenkraft från Järlefallet. Detta alternativ motsvarar i stort sett alternativet ”Miljöanpassad anläggning/Fiskväg i befintlig omlöpsfåra”, vilket också var huvudalternativet för sökanden inför projekteringen 2010. Alternativet var gångbart innan kraven för Natura 2000-området höjdes, sökandens tolkning av vilka åtgärder som krävs för att nå god ekologisk status ändrades och sökandens verksamhetsinriktning ändrades till att minska nuvarande vattenverksamhetsansvar i Järle kvarn. Vi anser att detta alternativ är otillräckligt utrett inför ansökan, inte bara när det gäller utvecklingen för arterna flodpärlmussla, utter och stensimpa, utan också när det gäller att möta utmaningen med förändrat klimat, med vad ett kraftverk som fullt ut utnyttjar Järlefallets flöde kan leverera i närproducerad grön energi.

Skapa ett nationellt mönsterexempel, ur ett modernt landskapsperspektiv enligt europeiska landskapskonventionen och Århuskonventionen, där många värden och det lokala livet och utvecklingen gynnas samtidigt

Naturvårdsverket har möjligheten att skapa ett mönsterexempel som visar hur många miljövärden, intressen och verksamheter i och vid vatten kan uppmärksammas, tas tillvara och utvecklas tillsammans, utifrån en modern helhetssyn på landskapet i enlighet med europeiska landskapskonventionen och Århuskonventionen. Detta uppnås med en fortsatt drift av kraftverket och kvarnen tillsammans med en faunapassage som är tillräckligt bra för att stensimpa och öring ska kunna vandra i denna del av Järleån, men inte med den planerade verksamheten. Vi ser det som troligt att lämpliga åtgärder för renovering och vattenmiljöåtgärder kan finansieras med bl.a. intäkter från försäljning av el, medel från Havs- och vattenmyndigheten, kulturmiljövårdsanslaget, Naturskyddsföreningens Bra Miljöval och Vattenkraftens miljöfond inom ramen för genomförandet av den kommande nationella planen för omprövning av vattenkraften (NAP).

Om sökanden vill bli av med ansvaret för en sådan vattenverksamhet, lämnas detta lämpligen över till någon annan aktör, i enlighet med 11 kap. 20 § miljöbalken. En väg att gå oavsett vem som är ansvarig för vattenverksamheten är att vänta med vattenmiljöåtgärder till dess att omprövningen enligt NAP ska ske. Då blir det också tydligare med uppmärksammande av och avvägning mellan olika miljövärden, intressen och verksamheter och sätta in dessa och behovet av miljöåtgärder i Järle kvarn i ett större landskapsperspektiv, baserat på avrinningsområdet eller den aktuella prövningsgruppen och intentionerna med landskapskonventionen samt i enlighet med Århuskonventionen. Då kan också huvuddelen av kostnaderna för prövnings- och miljöåtgärder tas av Vattenkraftens miljöfond.

ÖREBRO LÄNS HEMBYGDSFÖRBUND

Detta yttrande har upprättats i samverkan med Sveriges hembygdsförbund.

Ingela Oxelgren

Ingela Oxelgren
Ordförande

